

KENTSEL MEKÂNIN ÜRETİM SÜRECİNDE TARİHSEL ve KÜLTÜREL MİRAS

F. Aysin K. Turhanoglu*

1. Giriş

Tarihi kent merkezleri, kentin ilk yerleşim bölgesi olarak tarihi dokuyu ve geleneksel kültür öğelerini barındırmaktadır. Sit alanları ilan edilerek korunmaya alınmış tarihi kent merkezleri giderek görsel tüketime dayanan turistik merkezlere dönüşmektedir. Bu dönüşüm sürecinin çözümlenmesi, sermaye birikimi ve mekân ilişkisinin anlaşılmasını gerektirmektedir.

Kapitalizm, kentsel yapıyı çevrede kendi üretim ve yeniden üretim mekânlarını inşa etmekte ve sermayenin yatırım alanlarıyla belirlenen kentsel süreç, mekânın meta olarak üretimini içermektedir. Mekân üzerindeki kapitalist hegemonyanın, yer/mahal estetiğini yeniden ve güçlü biçimde gündeme getirmesi (Harvey, 1997: 338), tarihi kent merkezlerinin turizme yönelik olarak dönüştürülmesini teşvik etmiş ve tarihsel ve kültürel miras, üretim sürecine dahil edilmiştir. Böylece miras, çeşitli biçimlerinin belirlenmesi, korunması, yönetimi ve sergilenmesi çevresinde büyüyen önemli bir endüstri haline gelerek (Harrison, 2013: 7) kentsel yatırım alanı olmaktadır.

* Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,

Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde mekânın üretimi ve kentsel yapılı çevre inşasıyla ilişkisi ele alınmakta ve bu ilişki doğrultusunda Türkiye’deki siyasal ve ekonomik süreç kısaca değerlendirilmektedir. Sonraki bölüm, tarihi kültürel mirasın korunması ve turizm amaçlı kullanımı arasındaki çelişkiyi ele almakta ve Eskişehir Odunpazarı tarihi kent merkezinin turizme yönelik yeniden düzenlenmesini içermektedir. Son bölümde ise miras değerinin belirlenmesi, resmi miras söylemi ve miras endüstrisi tartışılmaktadır.

2. Mekânın Üretimi ve Kentsel Yapılı Çevrenin İnşası

Lefebvre (1976) kapitalizmin kendi iç çelişkilerine rağmen nasıl ayakta kaldığını sorgulayarak bu süreci, geliştirdiği çevrim modeli ile açıklamaktadır. Sermaye birikimi, *birincil çevrimi* oluşturan endüstriyel üretim sürecinde ortaya çıkan krizin üstesinden gelmeyi “mekânı işgal ederek ve mekânlar üreterek” başarmış ve kendini yeniden üretmiştir (1976: 21). Bu anlamda sermayenin aktarıldığı gayrimenkul, finans ve arazi spekülasyonları gibi alanlar, birinci çevrime paralel işleyen *ikinci çevrimin* araçları olarak artı değer gerçekleştiren sermayenin oluşumu için öncelikli kaynaklar haline gelmiş ve bankalar, finans kurumları, büyük sermaye sahibi şirketler, gayrimenkul komisyoncuları ikincil sektörün oluşmasına öncülük etmiştir (Gottdiener, 1993: 132; Merrifield, 2005: 695). Lefebvre’e göre üretim analizi, metaların mekânda üretilmesinin ötesinde, mekânın kendisinin de bir meta olarak üretildiği bir aşamaya geçildiğini göstermektedir (1979: 285 aktaran Şengül, 2001a: 15). Bu bağlamda üretim kavramı, bir süreç olarak mekânın üretimini içerecek şekilde, endüstriyel olan dar anlamından (ürünlerin üretimi, metalar, değişim değerleri) kurtularak doğanın üretilmesi, yapılı çevrenin üretimi gibi üretim biçimlerini içerecek şekilde genişlemektedir (Lefebvre, 2003: 167; Shields, 1988). Üretim kavramının anlamının genişlemesi, sermaye birikim süreçlerinin çözümlenmesi bakımından önemli bir açılım sağlamaktadır.

Sermayenin hareketleri ve krizleri bağlamında Lefebvre’in çevrim modelini temel alan Harvey (1982, 1985) ikincil çevrimi, “sermayenin kentleşmesi” olarak kavramsallaştırılmaktadır. Kapitalist gelişim süreci emeğin, coğrafi hareketliliğini ve sermayenin mekânsal döngüsüne uyumunu gerektirmektedir. Kentsel sürecin rolü, üretim, değişim ve tüketim alanları için sermayenin ihtiyaç duyduğu fiziksel altyapıyı oluşturmaktadır. Bu altyapının oluşumu, değer ve artı değer üretimi için kaynak oluşturan *yapılı çevrenin* üretimidir. Böylece sermaye, üretimin ve tüketime yapılı çevresinin inşasına ve emeğin yeniden üretim alanlarına yönelerek ikincil çevrimi olan tüketim aracılığıyla kentsel yapıda yer almaktadır. (Harvey, 1985: 14).

Mekânların ve yerlerin, kentleşme süreci açısından önem kazanmasıyla inşaat sektörü, gayrimenkul spekülasyonu, turizm ve boş zaman faaliyetleri, yatırımın ve kârlılığın başlıca alanları olmakta ve bu süreç içerisinde, doğrudan üretkenliği olmayan mekânın tüketimine geçilmektedir (Lefebvre, 1991: 352-353). Kapitalist üretim biçiminin, kendi üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin mekânları olarak yarattığı “soyut mekân”, finans ve iş merkezleri, büyük şirketler, iletişim şebekeleri ve otoyollar, havaalanları gibi ulaşım ağları üzerinde kurulmakta ve bu sürece eşlik eden devlet ise, ekonomik ve yönetsel egemenliğin soyut mekânını üretmektedir (Lefebvre, 1976, 1991).

Lefebvre ve Harvey, sermaye birikiminin hareketleri ve krizlerinin çözümlenmesinde

mekân ve kapitalizm ilişkisini kuramsallaştırmaktadır. Sermayenin kentsel yapıyı çevrede kendi üretim ve yeniden üretim ilişkilerinin mekânlarını nasıl yarattığını vurgulayan bu yaklaşım, Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan siyasal ve ekonomik sürece işaret etmektedir. Bu süreç, Türkiye’de sermayenin büyük bir bölümünün, birincil çevrim olan endüstriyel üretimden, ikincil çevrim olan, doğrudan üretkenliği olmayan gayrimenkul, finans ve turizm gibi alanlara aktarılmasını ve sermayenin, kentsel mekânların üretilmesi, yeniden yapılanması ve dönüştürülmesini kapsayan kentsel süreç üzerinde belirleyici hale gelmesini içermektedir.

1980’li yılların başlarından itibaren Türkiye, hayatın tüm alanlarını etkileyen siyasal ve ekonomik yapılanmalarla yeni bir döneme girmiştir. 1970’lerin son yıllarında ortaya çıkan dünya ekonomik krizinin çözümüne yönelik 24 Ocak (1980) Kararları ile ithal ikameci bir sanayileşme stratejisinden, dışa açık büyümeyi öngören kalkınma stratejisine geçilmiş, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ise ülkedeki siyasal hareketlenmeyi sona erdirerek uygulanmaya konulan ekonomi politikaları kapsamında Türkiye’nin dünya sermaye piyasalarıyla bütünleşmesi ve aynı zamanda uluslararası sermayenin de ülke ekonomisine girmesinde belirleyici olmuştur. (Boratav, 2000; Ercan, 2004; Şengül, 2001b).

Şengül’ün belirttiği üzere, sanayi yatırımlarına verilen öncelikten ve devletin bu alanda aldığı aktif rolden vazgeçilmesi, devlet ve özel sektörün ikincil çevrime yatırım eğilimini yaratmıştır. Bu bağlamda kentler, doğrudan üretkenliği olmayan alanlara yönelik yatırımların ana hedefi haline gelmiş ve büyük miktardaki kaynaklar, altyapı, ulaşım, konut gibi alanlara yönelmiştir. 1990’lı yıllarda orta ve büyük ölçekli sermaye grupları, belirginleşen bir biçimde kentlere yatırım yapmasıyla alışveriş merkezleri, oteller ve iş merkezleri, büyük kentleri hızla işgal etmeye başlamıştır. Böylece Türkiye’de sermayenin giderek hegemonyasını kurduğu kentsel bir sürece girilmiştir. (2001b: 86-88). Bu süreç dahilinde büyük kentlerde planlama ve uygulamaya ilişkin yasal ve yönetsel düzenlemeler yapılmış, 1983 ve 1984 yıllarında çıkan yasalarla büyükşehir belediyeleri kurulmuş, belediyelerin kaynakları önemli derecede artırılarak imar planı yapma ve onaylama yetkileri belediyelere devredilmiştir.

Bu dönemde “dünya kenti” imajı ile ulusal ve çokuluslu şirketlerin hedefi haline gelen İstanbul’da gayrimenkul ve finans piyasasının hızla gelişmesinin yanında, sermaye gruplarının Ankara, İzmir gibi ülkenin diğer büyük kentlerine yönelik yatırımları da harekete geçmiştir. Eskişehir, devlet yatırımlarının yanı sıra özel sektörün de etkili olduğu kuruluşlarla Cumhuriyet döneminin önemli bir sanayi kenti olmuştur. Türkiye’de uygulanmaya başlanan ekonomi politikaları kapsamında özellikle 2000’li yıllardan itibaren hızlı bir kentsel değişim sürecine girmiş, konut ve toplu taşıma gibi emeğin yeniden üretimine yönelik alanlara yapılan yatırımların ötesinde, özellikle oteller, alışveriş merkezleri, konut yerleşimlerinin inşa edilmesiyle kent genişleyerek büyümeye başlamıştır.

3. Tarihi ve Kültürel Miras ve Tarihi Kent Merkezleri

Lefebure’e göre sermayenin belirleyici olduğu kentsel süreçte mekân, politikacılar ve yöneticiler tarafından kontrol altına alınan üretimin bir nesnesi olmaktadır. Mekân,

pasif bir yüzey olduğu fikrine bağlı bir anlayışla mimarlar, şehirciler, ekonomistler, coğrafyacilar gibi profesyoneller tarafından güç ve bilgiye dayalı olarak örgütlenmektedir. Bu örgütlenme sürecinde mekân, parçalanarak, alınır ve satılır parsellere bölünerek soyut mekân tasarlanmaktadır. (Lefebvre, 1976, 1991, 2003). Oysa tarihsel ve toplumsal ilişkiler ve değerlerle birlikte özgün niteliksel deneyimler içeren mekân, gündelik yaşam tarafından üretilmektedir. Bu anlamda, mekânın tarihsel üretimi ve kullanımı veya temsil ettiği toplumsal değerlerin kapitalizm için bir önem taşımadığını, bu değerlerin ancak mekânın değişim değerine katkıda buldukları sürece önem kazanabildiklerini vurgulayan Şengül'e (2001a: 15) göre, "birbirinden çok farklı tarihsellikleri olan iki mekân, kapitalizm açısından pazarda alınıp satılan soyut birer parsel ya da binadan başka bir şey değildir."

Mekâna özgü tarihsel ve toplumsal farklılıkları yadsıyan, piyasada değişim değerine sahip mekânların üretimiyle kentsel yapıyı çevrenin inşası, giderek homojen bir yapıya sahip, birbirine benzeyen kentlerin yaratılmasına yol açmaktadır. Kiper'in (2004: 17) de vurguladığı üzere, "kentler birörnekleşmektedir. Benzer tasarımlarla, aynı yapıım teknolojisi ve aynı yapı malzemesi ile üretilen, bir bakıma prototip yapılar, dünya kentlerini birbirine benzeştirirken, 'yakınlaştırırken', yerel özgünlüklerin belirlediği kent kimliklerini yok etmektedir. Böylesi bir kimliksizleşme süreci sonunda ise dünya gerçekten 'küçültmekte'dir." Dünyanın küçülmesi, mekânsal mesafelerin oluşturduğu mekânsal engellerin öneminin azalmasını ifade etmekte ve temelinde, kapitalizmin kendi üretim ve yeniden üretim ilişkilerini kurduğu mekânlar olan kitle iletişim ağları ve daha hızlı, daha ucuz seyahat edebilmeyi sağlayan ulaşım sistemlerinin yaygınlaşması, coğrafi hareketliliğin artması ve turizmin büyük ölçekli gelişimi yer almaktadır.

Mekânsal engellerin öneminin azalması, sermayenin mekân içerisinde yerlerin/mahallerin farklılıklarına yönelik ilgisini artırmış ve mekânın sunduğu işgücü, kaynaklar ve altyapı bakımından içerdikleri farklılıklar, sermayenin yatırımları için yer seçim stratejileri açısından önem kazanmıştır. Bu durum, küçük yerleşmeler, kentler, bölgeler ve ülkeler arasında mekânsal rekabete yol açarak farklı ve özel nitelikler taşıyan yerlerin/mahallerin üretilmesini teşvik etmektedir. Buna bağlı olarak yerin ve işgücünün özellikleri, yere ilişkin yatırımcılığın, yönetimin, yapıların, tarihin ve çevrenin nitelikleri önemli hale gelmektedir. Böylece kentler, başka kentlere göre kendilerini ayırtan bir imaj oluşturma, sermayeye ve vasıflı, zengin, nüfuzlu insanlara, özellikle turistlere cazip gelecek farklı bir çevre, yer/mahal ve gelenek havası yaratma çabası içine girmiş bulunmaktadır. (Harvey, 1997: 329-330; Urry, 1999: 244)

Bu anlamda, kapitalist ilişkiler açısından piyasada değişim değerine sahip olmadıkça anlam ifade etmeyen mekânın özgün niteliklerini temsil eden tarihsel ve toplumsal değerler, kentin kendisini diğer kentlerden ayırtan bir imaj oluşturma bakımından önem taşımaktadır. Böylece yerel tarih ve geleneksel kültür öğelerini barındıran eski kent merkezleri, turizm ve boş zaman faaliyetlerine yönelik mekânların üretilmesi, yeniden düzenlenmesi veya dönüştürülmesiyle farklı bir çevre, yer ve gelenek havası yaratma zemini olmaktadır.

Eski kent merkezlerinin tarihi dokusu ve kültürel değerleri, turistik işlev ve hizmet kazanması amacıyla meta üretiminin bir nesnesine dönüştürülmekte ve sermayenin kentsel yapıyı çevre üretiminin bir parçası haline gelmektedir. Bu bağlamda eski kent

merkezlerinin, aynı zamanda tarihi ve kültürel miras kabul edilen doğal ve kültürel varlıkları içermesi ve bu nedenle sit alanı ilan edilerek koruma altına alınan yerler olması, çelişkili bir durum yaratmaktadır.

Türkiye’de doğal ve kültürel varlıkların korunması, bakımı ve denetlenmesi amacıyla birçok yasa ve yönetmelik yürürlüğe konmuş, fakat sağlıklı ve yeterli bir koruma politikası uygulanamamıştır. Böyle bir politikanın olmamasının nedenlerinden biri olarak, toprak rantının çok yüksek olmasının, doğa ve kültür varlıklarının kısa zamanda bilinçli olarak talan edilmesine yol açması olduğunu belirten Tapan’a (1998: 203-204) göre, “turizmi teşvik etmek amacıyla kültür varlıklarının işlevleri dışında kullanımlarına olanak veren gelişmeler, korumacılığın evrensel felsefesine ters düşmektedir.” Bu yaklaşıma bağlı olarak, doğal ve kültürel varlıkların ekonomik çıkar sağlaması bakımından yatırım alanları olarak görülmesi eleştirilmektedir. Kentleşme Şurası Kentsel Miras, Mekân Kalitesi ve Kentsel Tasarım Komisyonu Raporu’nda (2009: 9), doğal ve kültürel varlıkların korunmasının, temel olarak kamusal bir eylem olması nedeniyle koruma kararlarının kamu yararı-toplum çıkarı lehine benimsenmesi gerektiği ve hangi nedenle olursa olsun özel yatırım taleplerinin kamu yararı ile çelişmesi durumunda kamudan yana tavır alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda, doğal ve kültürel varlıkların gözden çıkarılabilir ve yatırımlar için, ekonomik çıkar elde etmede potansiyel taşıyan alanlar olarak görülmesine son verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Doğal ve kültürel varlıkların korunması ile turizm amaçlı kullanımına yönelik resmi tutum ise 2005 yılında TBMM Genel Kurulu’nda kabul edilen “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun”da görülmektedir:

Bu kanunun amacı, büyükşehir belediyeleri, büyükşehir belediyeleri sınırları içindeki ilçe ve ilk kademe belediyeleri, il, ilçe belediyeleri ve nüfusu 50.000’in üzerindeki belediyelere ve bu belediyelerin yetki alanı dışında il özel idarelerince, yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş; kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek, bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması, tabii afet risklerine karşı tedbirler alınması, tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılmasıdır. (www.tbmm.gov.tr).

Kentleşme Şurası Komisyon Raporu’na (2009: 26) göre, bu kanun, sit alanlarında uygulanacak yenileme alanları ile ilgili projeleri kapsamaktadır. Ancak, kentin yıpranan tarihi ve kültürel varlıklarının yer aldığı bu alanların, genellikle kent merkezleri olması nedeniyle kentin bütününden bağımsız ve kentin diğer kesimleri ile ilişkilendirilmeden projelendirilmesi mümkün değildir: “Söz konusu yasanın, kentin yıpranan alanlarının ‘tarihsel ve kültürel değeri’nden ziyade ‘ekonomik değeri’ni önemseydiği, söz konusu alanları mevcut Koruma Yasası’nın denetiminden çıkarma çabasında olduğu açıkça görülmektedir.”

Tarihi ve kültürel mirasın giderek seyahat ve turizmle yakından ilişkili bir alan olduğu ve miras nesnelerinin ve yerlerinin yönetiminin ve korunmasının önem kazandığını belirten Harrison’a (2013:94) göre miras turizmi, birçok insan için tatil ve eğlence

faaliyetleri içerisinde yer almakla birlikte kurumlara ve yerlerin ziyaret edilmesine bağlı olarak gelişmektedir. Bu anlamda, miras koruma biçimleri, UNESCO tarafından düzenlenen Dünya Miras Listesi aracılığıyla dünyanın birçok bölgesinde uygulanmakta ve ulusal önemli yerler, artan bir şekilde turist yönelimli olarak desteklenmektedir. Örneğin bu listedekiler, aynı zamanda turist rehberlerinde öncelikli ziyaret edilmesi gereken yerler olmaktadır.

UNESCO'nun "Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme"si, Türkiye tarafından "bütün insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen evrensel değerlere sahip kültürel ve doğal varlıkları dünyaya tanıtmak, toplumda söz konusu evrensel mirasa sahip çıkacak bilinci oluşturmak ve çeşitli sebeplerle bozulan, yok olan kültürel ve doğal değerlerin yaşatılması için gerekli işbirliğini sağlamak amacıyla" 16 Kasım 1972 tarihinde kabul edilmiştir. Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün sorumluluğu altında yürütülen çalışmalarla Türkiye'nin UNESCO Dünya Miras* Listesi'nde 11 doğal ve kültürel varlığı yer almaktadır. (www.kulturvarliklari.gov.tr).

2012 yılıyla birlikte UNESCO'nun Dünya Mirası Geçici Listesi'nde** yer alan Eskişehir Odunpazarı tarihi kent merkezi, sit alanı ilan edilerek korumaya alınmış ve sonrasında tarihi kent dokusu ve geleneksel kültürün canlandırılmasıyla miras temelli turizme yönelik mekânların üretim sürecine dahil olmuştur. Odunpazarı tarihi kent merkezinin Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer almasına ilişkin bilgiler Kültür Bakanlığı'nın web sayfasında sunulmaktadır:

Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi'nde, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'ne ilişkin bir çok tarihi eser bulunmaktadır. Geleneksel Türk Evi özelliklerine uyan iç ve dış mekânsal kurguların, malzeme özelliklerinin, yapı elemanlarının, iç donanım öğelerinin ve doğal sokak dokusuna uyumlu biçimlenmelerinin çok değerli örneklerini barındırması; geleneksel Türk mahalle yapısının tüm dokusuyla birlikte korunarak günümüze ulaşması; Mevleviliğin dört yüz yıllık dönemine ev sahipliği yapmış olması ve kentin ve bölgenin kentsel ve demografik gelişiminde Mevlevilik yaşam ve gelenek kalıplarının büyük öneme sahip olması nedeniyle benzersizdir. (www.kulturvarliklari.gov.tr)

* 'Dünya Mirası' statüsü, uluslararası önem taşıyan ve bu nedenle takdire ve korunmaya değer doğal oluşumlara, anıtlara ve sitlere" tanınmaktadır. Sözleşmeyi kabul eden üye devletlerin UNESCO'ya başvurusuyla başlayan ve Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) ve Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN) uzmanlarının başvuruları değerlendirmesi sonunda tamamlanan bir işlem dizisinden sonra aday varlıklar Dünya Miras Komitesinin kararı doğrultusunda bu statüyü kazanmaktadır. (www.kulturvarliklari.gov.tr)

** UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme kapsamında taraf devletler, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmesi uygun olan varlıklara ilişkin envanterlerini (geçici liste) UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne iletmekle yükümlüdürler. UNESCO Dünya Miras Merkezi'nce yayınlanan bu listede yer alan varlıklara ilişkin hazırlanan adaylık dosyaları Dünya Miras Komitesi'ne sunulmaktadır. Geçici Listeler hazırlanırken varlıkların Dünya Miras Komitesi'nce belirlenen kriterleri karşılama durumları ile mimari, tarihi, estetik ve kültürel, ekonomik, sosyal, sembolik ve felsefi özellikleri de dikkate alınmaktadır. (www.kulturvarliklari.gov.tr).

Odunpazarı, Eskişehir'in ilk yerleşim bölgesi olarak kentin güneyinde yer almakta, Karapınar, Orta, Paşa, Cunudiye, Akcami, Şarkıye ve Dede olmak üzere yedi mahalleden oluşmaktadır. Eskişehir'i 19. yüzyılda modern ziraatın geliştiği zengin bir kent olarak tanımlayan Ortaylı (2012) Odunpazarı'nda eşraf konaklarının, daha aşağı bölgede ise göçmen* evlerinin yer aldığını belirtmektedir. Cumhuriyet'le birlikte, yeni gelişen yönetim işlevleri ve bunlara yönelik hizmetlerin bulunduğu yeni bir merkezin oluşmasıyla kent, kuzey yönünde Porsuk Çayı, demiryolu ve istasyona doğru gelişmeye başlamıştır. Eski konut dokusuyla bütünleşen geleneksel yapıdaki evleri, küçük üretici ve ticaret mekânlarını barındıran Odunpazarı, 1988 yılında 'Tarihi ve Kentsel Sit Alanı' ilan edilerek korunmaya alınmıştır.

Odunpazarı'nda yaşayan ev sahiplerinin büyük bir bölümünün, kentin gelişmekte olan yeni konut alanlarına yerleşmeye başlamasıyla Odunpazarı'nda kiracı oranı artmıştır. Bu dönemde bakımsız ve ihmal edilmiş bir yer haline gelmiş, daha çok çevre il ve ilçelerden göç edenlerin yerleştiği ve düşük gelirli insanların oturduğu, terk edilmiş binalarda evsizlerin yaşadığı bir bölgeye dönüşmüştür. 2000'li yıllardan itibaren projeler doğrultusunda tarihi evlerin bir bölümü aslına uygun olarak restore edilmiş, cami, külliye, han ve çeşme gibi tarihi yapılar da onarılarak yenilenmiştir. (Resim 1 ve 2).

Tarihi evlerin ve yapıların restorasyonu veya yenilenmesini, çevrenin düzenlenmesini ve geleneksel el işçiliği ürünlerinin üretilmesi, sergilenmesi ve satılmasını içeren faaliyetlerle Odunpazarı'nın tarihi kent dokusu ve geleneksel kültürünün canlandırılması, turistik işlev ve hizmet kazanması amaçlanmaktadır: "Odunpazarı; çarşıları, hanları, arastaları, kır kıraathaneleri, restoranları, butik otelleri, ıslıl ışıl sokakları ve Türkiye'nin en iyi korunmuş tarihi mimari dokusuyla yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağı haline gelecek." (www.odunpazarı.bel.tr). Bu çalışmalar kapsamında Kurşunlu Camii ve Külliyesi, Atlıhan ve Osmanlı Evi önemli yapılar arasında yer almaktadır.

Resim 1. Odunpazarı evleri

* Bulgaristan, Kırım, Kafkasya ve Makedonya'dan göç alması nedeniyle Eskişehir, "göçmen kenti" olarak da anılmaktadır (Karasu, 2012).

Resim 2. Atlıhan El Sanatları Çarşısı

16. yüzyıl Osmanlı dönemine ait bir eser olan, Kurşunlu Camii, halen kullanılmaktadır. Kurşunlu Külliyesi’nde bulunan kervansaray nikah salonu olarak, Sıbyan Mektebi ise kütüphane olarak hizmet vermektedir. Medrese ise Lületaşı Müzesi olmuştur. Kurşunlu Camii Külliyesi içinde yer alan Eskişehir Sanatları Çarşısı’nda halı ve kilim dokuma atölyeleri, Osmanlı minyatürü, hat ve ebru sanatlarının sergilendiği bölümler, lületaşı ve hediyelik eşya satan dükkanlar bulunmaktadır. Ayrıca ney ve cam sanatı kursları verilmektedir. (www.odunpazari.bel.tr).

Tarihi çok eskilere dayanan Atlı Han ise, bakımsızlık nedeniyle yıkılmış, orijinal yapısından esinlenerek yeniden inşa edilerek geleneksel el sanatları çarşısına dönüştürülmüş Atlıhan El Sanatları Çarşısı içerisinde sanat atölyeleri ile lületaşı, gümüş ve geleneksel el sanatları ürünlerinin üretildiği, sergilendiği ve satıldığı bölümler, restoran ve kafeterya yer almaktadır. Sivil mimari örneği olan konak restore edilmiş, Osmanlı Evi adıyla müze ve restoran olarak açılmıştır. (www.odunpazari.bel.tr).

Çevre düzenlenmesi, tarihi yapı ve evlerin restorasyonu veya yenilenmesi gibi çalışmalar, Odunpazarı’nın birkaç mahallesinde yoğunlaşmakta, bölgenin tamamını kapsamamaktadır. Ayrıca kentin güneydoğusunda yer alan ve Odunpazarı’nın en uzak mahallesi olan Karapınar Mahallesi, 1988 yılında kabul edilen “Tarihi ve Kültürel Sit Alanı” dışında kalmıştır. Yakınında bulunan vadiye doğru genişleyen bu yerleşim yerinde, Toplu Konut idaresi (TOKİ) ve Odunpazarı Belediyesi işbirliği ile “Karapınar Gecekondu Dönüşüm Projesi” gerçekleştirilmektedir.

Odunpazarı’nın bir bölümünde, tarihsel ve kültürel miras değeri taşıyan ev ve yapıların restorasyonu ve yenilenmesine dair projeler uygulanırken diğer yandan korunmaya değer bir çevreye sahip olmayan Karapınar Mahallesi’nde ise, kentsel dönüşüm projesi uygulanmaktadır. Bu durum, tarihsel ve kültürel miras değerine ilişkin bir tartışmayı gündeme getirmektedir.

4. Miras Değeri ve Miras Endüstrisi

Genel anlamda miras, daha çok geçmişle ilişkili bugün önem taşıyan nesnelere, yerlere ve pratiklere içermektedir (Harrison’a (2013:5-6) göre miras, mülkiyet olarak önceki

nesillerden devredilen, nesilden nesile geçen ve korumaya değer olan, tarihi ve kültürel değer taşıyan şeyler olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda arkeolojik kalıntılar, tarihi bir yapı gibi fiziksel nesnelere veya deniz kıyısı gibi doğal yerler, miras olabilmektedir. Bununla birlikte dil, müzik, dans, edebiyat gibi pratikler de miras kapsamında yer almaktadır. Benzer bir yaklaşımla tarihsel ve kültürel miras, “geçmiş ile gelecek arasında bağ kuran, kuşaklar arası iletişimi sağlayabilen; bir yere, bir ulusa, bir kültüre ait olma duygusunu geliştirerek kimlik sorununu çözebilen; yenilenemez, sınırlı kaynak niteliğindeki değerlerdendir.” (Kiper, 2004: 14). Diğer bir görüş ise mirası, geçmişten neyin korunup neyi korunmayacağı; hangi anıların saklanıp hangilerinin unutulacağı; hangi anıtın binanın ya da yapının muhafaza edilip hangisinin yıkılacağı hakkında yapılan seçimler olarak tanımlamaktadır. (Harrison, 2013: 63)

Bu tanımlamalar çerçevesinde neyin miras olduğuna ilişkin seçimlerin yapılabilmesi, nesne, yer veya pratiklerin değerinin belirlenmesini gerektirmektedir. Değer belirleme ise, içerdiği ölçütler açısından sorunlu bir süreç olarak tartışılmaktadır.

Moore (1996: 128), değer ve anlamın, hiçbir mekânsal düzene içsel olmadığını, atfedilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Değer ve anlam, tarihsel yorum ve pratiklerden ayrılmayan özel bir bağlamda aktörler tarafından yüklenen kültürel bir kod olarak görülmelidir. Bu yaklaşım çerçevesinde nesne, yer veya pratikleri içeren miras, kendisini tanımlayan içsel bir değer taşımamaktadır. Değer, belirli insanlar tarafından, belirli bir zamanda ve belirli bir nedenle nesnelere, yerlere ve pratiklere atanmaktadır. Bu anlamda miras, değer ve anlayışların inşasını içeren kültürel bir pratik olarak tanımlanmaktadır. (Harrison, 2013; Smith, 2006),

Resmi miras söyleminin bu kültürel pratikten nasıl farklılaştığına dikkat çeken Smith’e (2006: 11) göre, miras hakkındaki hegemonik söylem, mirasın uzmanlar tarafından belirlenmesini meşru kılmaktadır. Değer, arkeolog, tarihçi antropolog, mühendis ve mimar gibi profesyoneller tarafından nesnelere, yerlere ve pratiklere atanmaktadır. Teknik ve estetik uzmanların güce ve bilgiye dayalı iddialarıyla oluşan resmi miras söyleminin kurumsallaşarak yaygın olarak benimsenmesi ve kabul edilmesi, mirasın toplumsal ve kültürel bir pratik olarak çalışmasını engellemektedir. Ayrıca, mirasın resmi olarak temsil edilmesi, insanların pasif olarak algıladıkları bir miras endüstrisi üretmektedir (Smith, 2006: 44).

Bu anlayış kapsamında miras, Lefebure’in soyut mekân kavramsallaştırmasına dayalı olarak profesyoneller tarafından belirlenen değerlerin atanmasıyla, meta üretim sürecinin bir nesnesi haline gelmekte ve tarihsel bağlamda, kültürel bir inşa olan özgün değer ve anlamından koparılmaktadır. Bu nedenle Lowenthal’a göre miras ve tarih, geçmişe giden yollar olarak yakın bir ilişki içinde olmalarına rağmen miras, hiç bir şekilde tarih değildir. Miras, sorgulanmayan geçmişin, yeniden ambalajlanmasıyla bugünün amaçlarına uygun hale getirilmesidir (1998:106). Otantik tarih devam edegelen ve dolayısıyla tehlikeli olanı, miras ise geçmişte kalan, ölü ve güvenli olanı ifade etmektedir. Geçmişin güvenli, steril ve kırılmış bir hale getirilerek bir metaya dönüştürülmesi, miras endüstrisini oluşturmaktadır. Miras endüstrisi, miras olarak üretilen geçmişin idealize edilmesi, sıhhileştirilmesi ve metalaşmasını ifade etmektedir. (Hewison, 1987; Urry, 2009).

5. Sonuç

Toplumsal mekân, belirli bir yerde, bölgede, mahallede oturanların toplumsal ilişkileri, gündelik yaşam deneyimleri ve pratikleri aracılığıyla gerçekleşen ev, sokak, meydan, pazar gibi yaşayan mekânlardır. Mekânın üretilmesi, yeniden yapılanması ve dönüştürülmesiyle inşa edilen kapitalizmin soyut mekânı ise politikacılar, ekonomik çıkarlar ve plancılar tarafından örgütlenmekte ve kontrol altına alınmaktadır. Bu üretim süreci, toplumsal mekânın özgün niteliksel deneyimini bastırmaktadır. Mekân, tarihselliğini, içerdiği toplumsal ve kültürel değerleri kaybetmektedir. Bu bağlamda tarihi kent dokusunun ve geleneksel kültürün turizme yönelik dönüştürülmesiyle, üretim sürecine dahil olan tarihsel ve kültürel miras, değer ve anlam kazandığı tarihsel bağlamından, toplumsal ilişkiler ve kültürel pratiklerden koparılarak, profesyoneller tarafından güç ve bilgiye dayalı tasarlanan bir değere sahip olmaktadır. Resmi miras söyleminin, mirasla aktif olarak ilişkili olan toplumsal aktörleri ve çıkarları dışlayan yollarla miras fikri ile resmi söylemin belirlediği miras değeri ile onun toplumsal anlam ve önemi arasında çelişki oluşmaktadır.

Bir yer, resmi olarak miras kabul edildiğinde, bulunduğu doğal görünüm, yer ve onu kullanan insanlarla olan ilişkisi değişmektedir. Mekâna özgü niteliksel deneyimlerin dışında kalan bir nesne, yer veya pratik olarak gündelik yaşamdan ayrılmaktadır. Bu anlamda sermaye tarafından üretilen mekânlar, gündelik yaşam deneyimleriyle oluşan toplumsal mekânlara giderek daha dar bir alan bırakmaktadır.

Kaynakça

- Boratav, K. (2000). İktisat tarihi (1981-1994). S. Akşin (Yay. yön.), *Bugünkü Türkiye 1980-1995, Türkiye tarihi 5* (s. 161-213). İstanbul: Cem.
- Ercan, F. (2004). Sermaye birikiminin çelişkili sürekliliği. N. Balkan ve S. Savran (Haz.), *Neoliberalizmin Tahribatı* (s. 9-43). İstanbul: Metis.
- Gottdiener, M. (1993). A Marx for our time: Henri Lefebvre and the production of space. *Sociological Theory - A Journal of the American Sociological Association*, 11(1), 129-134.
- Harrison, R. (2013). *Heritage: Critical approaches*. New York: Routledge.
- Harvey, D. (1982). *The limits to capital*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1985). *The urbanisation of capital*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu*. İstanbul: Metis.
- Hewison, (1987).
- Karasu, C. (2012). *Eskişehir'e göçler ve göçmenler*. Sözlü tarih çalışması, Kent Belleği Müzesi, Eskişehir.
- Kiper, P. (2004). Küreselleşme sürecinde kentlerimize giren yeni tüketim mekânları ve yitirilen kent kimlikleri. *Planlama*, 4, 14-18.
- Lefebvre, H. (1976). *Survival of capitalism*. Londra: Macmillan.
- Lefebvre, H. (1979). Space: Social product and use value. J. Freiberg (Ed.), *Critical sociology: European Perspective*. New York: Grossman.

- Lefebvre, H. (1991). *Production of space*. Cambridge: Blackwell.
- Lefebvre, H. (2003). *The urban revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lowenthal, D. (1998). *The heritage crusade and the spoils of history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Merrifield, A. (2005). Metropolitan birth pangs: Reflections on Lefebvre's the urban revolution, *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(3), 693-702.
- Moore, H. L. (1996). *Space, text, gender*, New York: Guilford.
- Ortaylı, İ. (2012). *Eskişehir Osmanlı tarihi*. Sözlü tarih çalışması, Kent Belleği Müzesi, Eskişehir.
- Shields, R. (1988). An English précis of Henri Lefebvre's 'La roduction de l'espace'. *Urban and Regional Studies Working Paper 63*. <http://www.carleton.ca/~rshields/prodspac.txt>
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. New York: Routledge.
- Şengül, H. T. (2001a). Sınıf mücadelesi ve kent mekânı. *Praksis*, 2, 9-31.
- Şengül, H. T. (2001b). *Kentsel çelişki ve siyaset. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı*
- Tapan, M. (1998). Cumhuriyet döneminde doğal ve kültürel varlıklarını koruyamamanın korunması. Y. Sey (Ed.), *75 Yılda değişen kent ve mimarlık* (s. 199-207). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Urry, J. (1999). *Mekanları tüketmek*. İstanbul: Ayrıntı.
- Urry, J. (2009). *Turist bakışı*. Ankara: BilgeSu.
- Kentleşme Şurası (2009) *Kentsel miras, mekân kalitesi ve kentsel tasarım komisyon raporu*, T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Ankara.
- <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44395/dunya-miras-gecici-listesi.html>
- <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44423/dunya-miras-listesi.html>
- <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5366.html>
- <http://www.odunpazari.bel.tr/ProjeGruplari.aspx?ID=1>
- <http://www.odunpazari.bel.tr/ProjeGruplari.aspx?ID=3>

Özet

KENTSEL MEKÂNIN ÜRETİM SÜRECİNDE TARİHSEL ve KÜLTÜREL MİRAS

Sermaye, kendi üretim ve yeniden üretim mekânlarını kentsel yapıyı çevre aracılığıyla inşa etmektedir. Mekânın, meta üretiminin nesnesi haline geldiği kentsel süreçte, gayrimenkul, finans, inşaat ve turizm gibi üretkenliği olmayan alanlar sermayenin başlıca yatırım alanları olmakta ve üretim sürecinde mekân, politikacılar, ekonomik çıkarlar ve plancılar tarafından örgütlenmekte ve kontrol altına alınmaktadır. Bu bağlamda, tarihi kent merkezleri, tarihi dokusu ve geleneksel kültür ürünleriyle, sermayenin yatırım alanları haline gelmekte ve tarihsel gelenek, turizme yönelik mekânların üretilmesiyle yeniden düzenlenmektedir. Bu süreç tarihi evlerin ve yapıların restorasyonunu, yenilenmesini, çevrenin düzenlenmesini ve geleneksel el işçiliği ürünlerinin üretilmesini, sergilenmesini ve satılmasını içermektedir. Tarihi ve kültürel mirasın, mekânın üretim sürecinde, kentsel yapıyı çevrenin bir parçası olmasıyla miras, önemli bir endüstri haline gelmektedir. Bu çalışma, tarihi kent dokusunun ve

geleneksel kültür ürünlerinin turizmüne yönelik dönüştürülmesini ele alarak mekânın üretim sürecinde, kentsel yapılı çevrenin inşası ve tarihsel ve kültürel miras ilişkisini çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Mekanın üretimi, Tarihsel ve kültürel miras, Tarihi kent merkezi, Miras endüstrisi.

Abstract

***HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE IN THE
PRODUCTION PROCESS OF SPACE***

The capital constructs its own production and reproduction spaces through the urban built environment. Non-productive sectors, such as real estate, finance, housing construction, land speculation and tourism, create the main investment areas of capital in urban process wherein the space becomes an object of the commodity production. In the production process, space is organized and controlled by political rulers, economic interests, and planners. In this context, old towns of the cities are becoming the investment areas of capital by their historical fabric and traditional cultural products. Historical traditions are reorganized by the production of tourism-oriented spaces. This process is comprised of restoration, renovation and landscaping of historical houses and buildings; production, exhibition and sales of traditional handicraft. Historical and cultural heritage becomes a part of urban built environment in the production process of space. Thus, the heritage becomes an important industry. This study aims to analyse the relationship between urban built environment and historical and cultural heritage in the production process of space by dealing with tourism-oriented transformation of historical fabric and traditional cultural products.

Keywords: Production of space, Historical and cultural heritage, Old town, Heritage industry.